

UNIwersytet Jagielloński
Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej

UKRAINA

Między językiem a kulturą

*Studia
Ruthenica
Cracoviensia*

1

universitas

STUDIA RUTHENICA CRACOVIENSIA: 1

UKRAINA
Między językiem a kulturą

pod redakcją
Bożeny Zinkiewicz-Tomanek
Adama Fałowskiego

Kraków

2003

Książka dotowana przez Wydział Filologiczny
i Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej UJ

© Copyright by Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych
UNIVERSITAS, Kraków 2003

ISBN 83-242-0315-X
TAiWPN UNIVERSITAS

Projekt okładki i stron tytułowych
Igor Kuzyk

Recenzent <i>Maria Brzezina</i>

Druk i oprawa: Poligrafia Inspektoratu
Towarzystwa Salezjańskiego
ul. Konfederacka 6, 30-306 Kraków

Гжегож Пшебінда

Краків

УКРАЇНСЬКА ЕКУМЕНІЧНА ПОДОРОЖ РЕФЛЕКСІЯ ПРО ПАЛОМНИЦТВО ПАПИ РИМСЬКОГО ДО КИЄВА ТА ЛЬВОВА

Дуже прихильну позицію щодо екуменічної подорожі Івана Павла II до України Ду червні 2001 року прийняли представники демократичної російської інтелігенції, даючи напередодні паломництва доказ цього у тижневику „Новое Время” циклом статей *Встретятся ли Церкви-сестры?* Усі перешкоди у здійсненні папського паломництва мали – як писали Юрій Буйда, Наталія Бабасян, Валерія Новодворська – віртуальний характер і їх необхідно негайно подолати: „Иоанн Павел II, обращаясь к великому русскому народу, призывает нас в своем апостолическом послании *Euntes in mundum*. Идите ко всему миру, значит, сейте прекрасное и доброе. Он верит нам и в нас”¹.

Подібно прихильний зміст можна було знайти у висловлюваннях представників української інтелігенції, а також ієрархів Української Автокефальної Православної Церкви. Один із авторів загальноукраїнської щоденної газети „День” посилався у своїх „папських” роздумах на екуменічні тексти Владіміра Соловьйова: „В открытом письме к одному из лидеров славянофильства и проповедников заносчивого (государственного) русско-православного мессианизма И. Аксакову Владимир Соловьев еще в 1884 г. писал: «Святая Русь требует святого дела. Покажите же мне теперь, что соединение церковей, духовное примирение Востока и Запада в богочеловеческом единстве Вселенской Церкви, что это не есть святое дело, что это не есть именно то действительное слово, которое Россия должна сказать миру? Да никакое другое и невозможно». К идее примирения и объединения он возвращается снова и снова. «Новое слово России, – писал Соловьев в известном труде *В христианском единстве*, – есть прежде всего религиозное примирение между Востоком и Западом... Это слово по-своему, но сказать он (православный Восток. – Д.К.) должен, если хочет повиноваться воле Божьей, если хочет не лживо говорить про «святую Русь». Путь к примирению и объединению ведет через покаяние и примирение с Богом. В своем знаменитом труде *Русская идея*, который вышел в свет в 1888 г. в Париже, Владимир Соловьев обращается к россиянам: «Эта тираническая русификация, тесно связанная с еще более тираническим разрушением греко-униатской церкви, представляет воистину национальный грех, тяжелым бременем лежащий на совести России и парализующий ее моральные силы»”².

Так само архієрей Ігор Ісиченко, приязно налаштований стосовно греко-католиків ієрарх Української Автокефальної Православної Церкви, вбачав у папському паломництві

¹ Ю. Б у й д а, *Мир всегда не ко времени*, „Новое Время”, 3 VI 2001, № 22, с. 24.

² Д. К а р п ь я к, *Сближение и объединение*, „День” (російська версія), 23 VI 2001, № 111 (1132), с. 6.

величезний шанс на здійснення *aggiornamento* українського православ'я, тобто його розумне відкриття на сучасний світ, при збереженні повної вірності християнській традиції: „Успіхом же візиту для цілої Христової церкви в Україні може стати її адекватна відповідь на виклик глобалізації, усвідомлення того, що і ми зобов'язані проповідувати Христа мовою, виразною й переконливою для сучасної людини, чутною в цілому світі, а не тільки в нашому маленькому світку³...” Але ж саме до цього „маленького світку” належали, без сумніву, голоси усіх, які до подорожі Івана Павла II до Києва і Львова у червні 2001 року кричали великим голосом: „Не їдь в Україну!”.

Отже, добре сталося, що поїхав... У контексті історичної подорожі Івана Павла II до Києва та Львова, яка відбулася у червні 2001 року, спадає на думку передовсім рефлексія, що це новий етап у папському „нагадуванні хрещення Київської Русі”, яке було започатковано вже у червні 1979 року у папській проповіді з міста Гнєзно. В епохальній проповіді на Пагорбі Леха у Гнєзні Папа Римський представив свою далекозору, але все ж таки закорінену в історію, візію християнської Європи, яка складається із „східної легені” поруч із „західною”. Своїм землякам, які не завжди все відразу могли збагнути, а також людям Заходу, навіть ще більше, можливо, здивованим, він пояснював, що до грона європейських народів слід ще дописати – окрім поляків, словаків, румунів, болгар, сербів, хорватів, угорців – також росіян, українців, литовців і білорусів. Причому зробити це згідно з принципами повного рівноправ'я – Росія, Україна, Білорусь безумовно належать до Європи, оскільки тисячу років тому прийняли хрещення з одного із двох тодішніх центрів європейської культури, Нового Рима, тобто Візантії. Нагадуючи про цю подію, Іван Павло II посилався тоді на екуменічне сумління християн Сходу та Заходу, наголошуючи водночас на тому, що сам він, як вибраний нещодавно папа-поляк, папа-слов'янин прагне мати свій внесок у презентації „духовної єдності християнської Європи”:

Хіба Христос не хоче того, чи ж Святий Дух цього не наказує, щоб цей папа-поляк, папа-слов'янин, саме тепер відкрив духовну єдність християнської Європи, на яку складаються дві великі традиції: Заходу та Сходу? Ми, поляки, які брали протягом цілого тисячоліття участь у традиції Заходу, подібно як наші брати литовці, протягом нашого тисячоліття завжди шанували традиції християнського Сходу. Наші землі були гостинні для цих традицій, які сягають своїми початками Нового Рима – Константинополя. Але прагнемо також просити наших братів, які є виразниками традиції східного християнства, щоби пам'ятали слова Апостола: „Одна віра, одне... хрещення. Один Бог і Отець усіх. Отець Господа нашого Ісуса Христа” (див. Еф. 4, 5–6). (...) І щоб тепер, у добу пошуків нової єдності християн, у добу нового екуменізму, спільно з нами приклали руки до цього великого діла, яке надихає Святий Дух!

Пам'ятаючи про євангелічне „Ідіть у світ і навчайте усі народи” (Мт. 28, 19), Папа говорив про „широко відчинену єрусалимську горницю історії”, з якої вже більше тисячі років чути слов'янську мову:

Коли сьогодні, у день Святого Духа Року Божого 1979, сягаємо до цих фундаментів, не можемо не чути – поряд із мовою наших пращів – також інших слов'янських і братніх мов, якими тоді почала промовляти широко відчинена сіонська горниця історії. Зокрема не може не чути цих мов перший за усю історію Церкви папа-слов'янин. Мабуть для того вибрав його Христос, мабуть для того провадив його Святий Дух, щоб до великої спільноти Церкви він вніс особливе зрозуміння усіх тих слів та мов, які усе ще звучать як чужі й далекі для вуха, звиклого до романських, германських, англо-саських, кельтських звуків.

³ Папський візит не збудить нас від летаргічного сну, „День”, 21 VI 2001, № 109 (1130), с. 4.

План дій Церкви на останні двадцять років ХХ століття, дуже послідовний і ефективний, який колись було окреслено назвою „слов’янської програми” Івана Павла ІІ, міститься у нижченаведеній фразі із гнєзненської проповіді: Треба також нагадувати про хрещення Русі в Києві в 988 р.

Отже, після двадцяти двох років від своєї гнєзненської проповіді Іван Павло ІІ – мабуть, як ніхто інший – мав повне право на те, щоб висловити свою радість з приводу „паломництва до славних храмів Києва, колиски християнської культури всього європейського Сходу”⁴. Згодом подаючись у паломництво до Львова, Папа Римський мав нарешті нагоду зустрітися – вже у зовсім нових історичних і географічних обставинах – із мільйонною громадою тих українських греко-католиків, з якими особисто спілкувався у Кракові 1972 року, йменуючи їх тоді безстрашною Маленькою Черідкою. Адже повага до православ’я єдналася у думці і діяльності краківського єпископа з великим подивом для Української Греко-Католицької Церкви. У листопаді 1972 року під час візиту у костелі Св. Катерини у Кракові Войтила, посилаючись на Євангеліє від Св.Луки (Лк. 12, 32), звернувся до зібраної там греко-католицької громади зі словами підтримки: „Не лякайтеся – Мала Черідко». Хоча тут, у Кракові становите невелику католицьку громаду (...), маєте, однак, свою свідомість, свідомість своєї спільноти, своєї місії, великих традицій, великого значення. (...) Це може бути, це повинно бути причиною вашої гордості, а також повинно бути приводом до витривалості при цій Церкві, якій Ви завдячуєте віру...”.

Однак на початку ХХІ століття папа із Польщі прибував до православно-католицької України передусім для того, щоб підтвердити її право на існування, як невід’ємної частини християнської Європи. Захід же у цьому контексті мав би нарешті зрозуміти, що оця „друга легеня християнства” – про яку в останньому двадцятилітті, зрештою завдяки старанням самого Івана Павла ІІ, настільки багато говорять – дихає не тільки російським, але також українським повітрям. У цьому контексті дуже велике значення мав факт, що значущу більшість своїх проповідей і промов Іван Павло ІІ приготував і висловив мовою Тараса Шевченка... Паломництво, як добре знаємо, проходило у супроводі голосних протестів Московського Патріархату, треба було також постійно пам’ятати про складну ситуацію українського православ’я та про православно-греко-католицько-латинські суперечки на Західній Україні, а також – *last but not least* – про важку економічно-політичну ситуацію країни, яка дуже ускладнює формування модерної національної свідомості її громадян. А все ж таки Папа Римський зробив тут чимало не лише для порозуміння християн усіх Церков, але також для зміцнення національної і європейської свідомості українців. Нижченаведений фрагмент із київської промови до людей політики, культури та науки, свідчить, що сам Іван Павло ІІ – співторець подій 1989 року в Центрально-Східній Європі – в 2001 році відчував, вочевидь, потребу зміцнення тотожності України, між іншим через звернення до її трагічної „історичної пам’яті” двадцятого століття:

Люди похилого віку в Україні з ностальгією пригадують той час, коли Україна була незалежною. Після цього, доволі короткого, періоду настали важкі роки радянської диктатури і страшний голод у тридцять роки, коли ваша країна, „житниця Європи”, вже більше не змогла прогодувати власних дітей, які гинули мільйонами. А як забути стількох ваших співвітчизників, які загинули під час війни 1941–1945 років проти нацистської навали? На жаль, визволення від нацизму не означало також визволення від комуністичного режиму, який продовжував

⁴ Слово Святішого Отця під час вітальної церемонії в аеропорту „Бориспіль”, [в:] *Вітаю тебе, Україно! Пастірський візит Святішого Отця Івана Павла ІІ в Україну 23–27 червня 2001 року. Промови і проповіді*, Львів 2001.

топтати найелементарніші людські права, примусово виселяючи беззахисних громадян, ув'язнюючи інакомислячих, переслідуючи віруючих, намагаючись викреслити з народної свідомості навіть саму ідею свободи та незалежності. На щастя, великий перелом 1989 року, нарешті, дозволив Україні наново досягнути свободу та повну суверенність⁵.

Спрямовуючи свої слова до всіх громадян України, „від Донецька до Львова, від Харкова до Одеси та Сімферополя”, Папа Римський підкреслював, що країна ця мала впродовж багатьох століть „особливе покликання бути межею та дверима між Сходом і Заходом” і „була привілейованим перехрестям різноманітних культур, місцем зустрічі духовного багатства Сходу й Заходу”. Слід, отже, говорити про виразне європейське покликання України, сьгоднішнє завдання якої має полягати передусім у розвитку „нового, справжнього гуманізму”⁶, який спирається на три стовпи людської цивілізації, відбудовані після тоталітарної епохи, як-от: „признання божественної влади, з якої випливають невід’ємні моральні життєві напрямки (див. Вих. 20, 1–18), пошана гідності людини, створеної на образ і подобу Бога (див. Бут. 1, 26–27), обов’язок користуватися владою, служачи кожному членові суспільства, без винятків, починаючи із найслабших і беззахисних”⁷.

У своїх кийсько-львівських проповідях Іван Павло II відстоював тезу про приналежність України до християнської Європи, між іншим через факт, що найвидатніші її мислителі – наприклад, Петро Могила та Григорій Сковорода – зуміли спостерегти і описати спільне поле поміж вірою та розумом. На практиці ж означало це для них пошук площини порозуміння гуманізму з християнством, де здійснюється д і а л о г л ю д и н и з л ю д и н о ю в п р и с у т н о с т і Б о г а. Сковорода († 1794) „запрошував своїх сучасників на перше місце ставити завдання „зрозуміти людину”, шукаючи для неї шляхів, відповідних для того, щоб остаточно вивести її із глухих кутів непримиренності та ненависті”:

Найдорожчі українці, християнство дало натхнення вашим найвизначнішим мужам культури й мистецтва, воно щедро зросло моральне, духовне і суспільне коріння вашої країни. Хотів би пригадати при цьому слова вашого співвітчизника, філософа Григорія Сковорода: „Усе минає, тільки любов після всього зостається. Усе минає, але не Бог і не любов”. Тільки людина, глибоко просякнута християнським духом, могла мати таке натхнення.

Коли Петро Могила († 1647) за понад сто років до Сковороди заснував Київську Академію (перший східнослов’янський університет), думав тоді про неї – що також нагадав у Києві Іван Павло II – як про „маяк гуманістичної та християнської культури”. У тому ж актуалізуючому контексті Папа Римський наводив ще фрагменти із творів двох інших українських творців, ідейно споріднених, незалежно від того, що жили вони у віддалених одна від одної на більш як сімсот років історичних епохах – князя Володимира Мономаха († 1125) та національного пророка України Тараса Шевченка († 1861).

„Не дайте сильним погубити людину», – так писав Володимир Мономах у своєму *Поученні дітям*. Це слова, які до сьогодні зберігають всю свою переконливу силу”⁸.

⁵ Слово Святішого Отця під час зустрічі з діячами політичних, культурних, наукових та ділових кіл України, [в:] *Вітаю тебе, Україно!...*, с. 18–19.

⁶ Слово Святішого Отця під час вітальної церемонії в аеропорту «Бориспіль», [в:] *Вітаю тебе, Україно!...*, с. 10.

⁷ Слово Святішого Отця під час зустрічі з діячами політичних, культурних, наукових та ділових кіл України, [в:] *Вітаю тебе, Україно!...*, с. 20.

⁸ Там же, с. 19.

„І тому тепер в містах і селах України так терміново необхідно, за загальним вкладом усіх, сприяти розквітові нового, справжнього гуманізму. Це мрія, яку ваш великий поет Тарас Шевченко виявив у відомій поезії: «... врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі!»⁹.

Ця гуманістично-євангелічна програма Володимира Мономаха, збагачена на романтично-християнські візії Тараса Шевченка, в українських проповідях Івана Павла II знайшла застосування у кількох сферах. По-перше, у царині політики сам Папа Римський звернувся до лідерів сучасної України, щоб ті „чинили опір спокусі використати владу для особистих чи групових інтересів” і „служили народові, забезпечуючи усім мир та рівність у правах”¹⁰. У релігійно-єкуменічній сфері найважливіше було – з тієї ж точки зору – ствердження Івана Павла II, що він не прибуває до України із „намірами прозелітизму”, але тому, що хоче тут „свідчити Христа разом з усіма християнами кожної Церкви й кожної церковної спільноти” і водночас розмовляти терпеливо з усіма тими людьми, „які хоч і не належать до католицької Церкви, однак, мають серце відкрите для діалогу та співпраці”¹¹. У Києві, крім того, Папа Римський дописав черговий розділ до історичного іспиту совісти католицької Церкви, у цьому випадку звертаючись прямо до прихильників православ'я в Україні:

(...) щиро вітаю, перш усього, православних братів: єпископів, монахів, священників і вірних, які становлять більшість громадян країни. З приємністю пригадую, що стосунки між Римською та Київською Церквами протягом історії знали світлі періоди: вдивляючись у них, відчуваємо себе захооченими надіятись у майбутньому на дедалі більше порозуміння на шляху, що веде до повної єдності. На жаль, були також і сумні періоди, в яких ікона Христової любові була затьмарена: впавши ниць перед Господом, єдиним для всіх, признаймо наші провини. Прохаючи прощення за помилки, вчинені у далекому й близькому минулому, й ми, з нашого боку, запевняємо прощення за заподіяні нам несправедливості. Найщирішим побажанням, яке випливає із мого серця, є те, щоб помилки минулого не повторились у майбутньому. Ми покликані бути Христовими свідками і бути ними разом. Нехай спогад про минуле не гальмує сьогодні поступу на шляху до взаємопізнання, що сприяє братерству та співпраці¹².

Іван Павло II вельми часто нагадує, що розподіли і суперечки усередині християнства це гріх перед світом і одна з перешкод у справі запровадження миру на землі. Тож у Києві він висловив бажання, щоб нова незалежна Україна – країна надзвичайно плюралістична в етнічному та конфесійному сенсі – прямувала найближчими роками „шляхом миру, завдяки одностайному вкладові різних етнічних, культурних та релігійних груп”¹³ ... українців, росіян, поляків, татар, євреїв... А ще більш конкретно це мало означати не лише розвиток діалогу католиків обох обрядів із прихильниками православ'я в Україні, але також – може, навіть передусім – остаточне порозуміння між тутешніми католиками грецького обряду (українцями) та католиками латинського обряду (поляками).

⁹ Слово Святішого Отця під час вітальної церемонії в аеропорту «Бориспіль», [в:] *Вітаю тебе, Україно!...*, с. 10. Останній фрагмент походить із вірша Т. Шевченка *І Архімед, і Галілей*, написаного в Петербурзі 1860 року.

¹⁰ Слово Святішого Отця під час зустрічі з діячами політичних, культурних, наукових та ділових кіл України, [в:] *Вітаю тебе, Україно!...*, с. 20.

¹¹ Слово Святішого Отця під час вітальної церемонії в аеропорту «Бориспіль», [в:] *Вітаю тебе, Україно!...*, с. 9.

¹² Там же, с. 9–10.

¹³ Там же, с. 8.

Для цього останнього питання найбільш вагоме значення мала латинська літургія, відслужена 26 червня 2001 року у Львові:

Сьогодні, прославляючи Бога за цих слуг, які виявили незламну вірність Євангелію, ми відчуваємо глибоку внутрішню потребу визнати також те, що нерідко християни як польського, так і українського походження, які населяли ці землі, допускалися різних проявів невірності євангельським принципам. Настав час звільнитися від болісного минулого! Християни обох народів повинні йти разом (...). Нехай прощення – дароване й отримане – розліється, немов цілющий бальзам, у кожному серці. Нехай завдяки очищенню історичної пам'яті усі будуть готові поставити вище те, що єднає, а не те, що розділяє, щоб разом будувати майбутнє, оперте на взаємоповазі, на братерській спільності й співпраці, на автентичній солідарності¹⁴.

Під час свого паломництва до України Іван Павло II діяв на свідомість мільйонів греко-католиків, членів римо-католицької Церкви, прихильників православ'я, вчених і творців культури, політиків і економічних діячів. Кожної хвилини він мусив промовляти мовою, відповідною до конкретної ситуації – так, щоб духовно підтримуючи одних, не образити водночас інших. При цьому не уникав він посилянь на складні ситуації, хоча постійно підкреслював, що на цій слов'янсько-європейській землі набагато „важливіше те, що єднає”, ніж „те, що розділяє”. Тож прибуваючи до України з незламним переконанням, що має вона виконати особливу роль в історії Європи XXI століття, Іван Павло II зумів протягом кількох днів втихомирити багато застарілих суперечок. Для мене особисто найбільш хвилюючою у цьому плані була зустріч Івана Павла II з молоддю у Львові 26 червня 2001 року, під час якої одностайно майоріли на вітрі стяги незалежної України і прапори об'єднаної Європи, а Папа Римський вів діалог з молодими як українською, так і польською мовами. У такому то, європейсько-слов'янському контексті – з якого не можна виключати також Росію – слід розуміти сьогодні наведену Іваном Павлом II під час вітальної церемонії в Києві строфу із поеми Тараса Шевченка: „Нема на світі України, немає другого Дніпра”¹⁵.

Сьогодні Папа Римський у своєму ділі здійснення візії „європейської людини від Атлантики аж до Уралу”, коли людина ця має бути – як це виразно сказано в енцикліці *Redemptor hominis* (1979) – „шляхом Церкви”, тобто в справі здійснення Європейської Спільноти Духа, вочевидь потребує допомоги християнського Сходу:

Я неодноразово говорив про це, розвиваючи метафору „двох легень”, якими мала б дихати Європа, єднаючи в собі традиції Сходу та Заходу. (...) Наскільки ж вбогою залишилася б європейська культура, коли б не вистачало в ній християнського натхнення! Тому-то Церква застерігає, щоб не обмежувати візію об'єднаної Європи виключно її економічними, політичними аспектами і не ставитись безкритично до консумпційної, споживацької моделі життя. (...) Адже це має бути велика Європейська Спільнота Духа!¹⁶

Ця ж Європа – про яку мріє Іван Павло II – не буде відтворенням Європи Карла Великого, але Європою, якої ще досі ніколи не було... Не було також тому, що в її межах так насправді ще досі ніколи не знаходились ні Україна, ні Росія... Хіба сьогодні так багато стоїть на заваді тому, щоб XXI століття докорінно змінило цю ситуацію?

¹⁴ Проповідь Івана Павла II під час беатифікаційної Служби Божої у Львові, [в:] *Вітаю тебе, Україно!*..., с. 71–72.

¹⁵ Це фрагмент із поеми *І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє*, написаного Т. Шевченком 1845 року.

¹⁶ Промова Папи Римського, проголошена 11 червня 1999 року в польському парламенті.

Ukraińska podróż ekumeniczna. Refleksja na temat pielgrzymki Ojca Świętego do Kijowa i Lwowa

Streszczenie

Autor opisuje pielgrzymkę Jana Pawła II do Kijowa i Lwowa w czerwcu 2001 roku jako fakt o znaczeniu ekumenicznym i kulturowym. Papież odwołał się tu zarówno do religijnego dziedzictwa Ukrainy, prawosławnego i greckokatolickiego, jak i do jej tradycji ideowej, literackiej i filozoficznej. Mówiąc o dialogu chrześcijaństwa z humanizmem na ziemiach ukraińskich, wspominał postaci Włodzimierza Monomacha, Piotra Mohyły, Hryhorija Skoworody, Tarasa Szewczenki. W swych homiliach kijowsko-lwowskich bronił tezy o przynależności Ukrainy do Europy zarówno poprzez fakt przyjęcia przez nią chrześcijaństwa w X wieku, jak i przez to, że jej najwięksi myśliciele średniowiecza i czasów nowożytnych dostrzegali potrzebę i owocność dialogu wiary z rozumem.